

АРХІВИ

ЖАГА ПРЕКРАСНОГО БУЛА СОНЦЕМ... (гортаючи сторінки щоденника Івана Чендея)

По-весняному теплий листопад... Оксимо-ронно звучить ще й тому, бо весни люблю, а цей період року завжди не любила і чекала, коли ж він промине, отой сльотавий кінець осені... Листопад завжди будив у мені тривогу – незрозумілу за походженням і причинами, та все ж таку, яку просто треба перечекати, бо «все минає...»

Вже потім прийшло розуміння того, що недарма кажуть мудрі люди, ніби у житті немає нічого випадкового. Саме холодний і похмурий листопадовий день увірвався в мої тривоги смертю Батька... П'ять років тому...

А вже згодом, працюючи з Батьковими Щоденниками, надібала такі слова:

«Ми втратили його. Його у нас більше нема, і до нього уже будемо приходити тільки в уявах... І тому, що не зможемо ніколи більше сісти за стіл з ним чи для поради, чи для звичайної товариської гутірки, чуємо себе осиротілими й збіднілими... Чуємо себе самотніми...»

Наше щастя в тім, що ми знали його.

Наше щастя у тому, що ми були його сучасниками. Багатшими чули себе з ним, певнішими. Без нього чуємо вантаж, що ураз валиться на плечі наші... Вантаж збідніння і опустіння...

Особисто собою, як і прикладом свого життя в мистецтві, він залишив нам багато-пребагато для роздумів, для висновків при роздумах... Він-бо став великим прикладом, до того ж зовсім неоднозначним, а багатогранним і яскравим.

І кожен вільний брати собі з цього прикладу стільки, скільки зможе осмислити й осягнути – хтось всього одну грань, хтось дві чи три, а хтось і більше – залежить тут все од здатності і широти можливостей...» –

Ці слова Іван Чендей пише сльозами свого чулого серця – сльозами від усвідомлення втрати, що її зазнав світ із смертю народного художника України Ф.Ф.Манайла. Пише більше 30-ти років тому, 1978-го... Самому Чендею доля судила прожити ще немало – 27.

Важко точніше, аніж цими словами, висловити усе розуміння порожнечі, що виникає зі втратою справжніх талантів, які творили чесно і при цьому нічим себе не заплямували: ні кон'юнктурою, ні лінощами при труді у світлому храмі мистецтва.

Час – неблаганний. І не тільки тому, що минає, забираючи сили, молодість, дорогих нашому серцю людей. А ще й тому, що судить справедливо і чесно, розставляючи все і всіх на належні їм місця. Тих, що були дрібними, нікчемними і часто вивишувались, топчучи великих і сильних духом, змітає з пам'яті людської, а великих, справжніх робить ще більшими і величнішими. Справжні залишаються з нами, і ми багатіємо тим, що вони залишають по собі.

Щоденники Івана Чендея є тим матеріалом, що, безперечно, окрім свідчень про літературне життя нашого краю, людей, які жили і творили на Закарпатті в другій половині ХХ століття, дадуть нам розуміння доби, що була ой якою непростною.

Складною і драматичною була й доля самотнього письменника і, можливо, у моменти найгострішої драми душа, виливаючи думи на аркуш щоденника, скидала ту напругу, витримати яку, здавалося б, не під силу звичайному чоловіку...

Отож нині, у ці не по-осінньому теплі листопадові дні, з сумом і особливим щемом гортаю сторінки Батькового Щоденника, вкотре переконуючись, що істина – одна, правда – одна, хоч якими б не були часи і люди, що все ж минають... А справжнє мистецтво вічне, як вічними є ті, хто його творить для людей...

Подані уривки із Щоденника відносяться до, на перший погляд, вже далеких 60-х років минулого століття. Та сторінки ці вкотре переконливо доводять: істина, порядність, чесність – поняття вічні та позачасові, непідвладні тому пилові, що часто-густо є невід'ємною ознакою часу...

10.11.2010

Марія ЧЕНДЕЙ-ТРЕЩАК

◆ Повинна ж людина, зі всіма її слабостями, чимось надолужити свою слабкість, бездарність, недостатність хисту.

Талановиті люди завжди спокійні і впевнені у своїх силах. Бездари, що приплелися силоміць різними правдами і неправдами до мистецтва, суєтливі, метушливі, безпардонні і безцеремонні у виборі засобів, щоб показати себе. Вони уміють виставити себе, відстояти себе, видатися, організувати рецензію... Їм всюди добре...

Митець-художник, письменник, поет, композитор повинен мати Батьківщину, яку любить серцем, думами, кров'ю. Він не може бути космополітом, громадянином Всесвіту. Його Батьківщина повинна бути у його творах.

◆ Тільки тоді, коли ви хоч на мить зливаєтеся з твором мистецтва в одне ціле, чуєте його велич, проникаєтеся його духом і життям, вам трепетно прекрасно, ви на крилах.

А взагалі, я за мистецтво вічно молоде, зігріваюче теплом, піднімаюче до кращого, наповнююче бажанням бути кращим, радіти, що ти людина. Я за мистецтво, що збагачує розум і почуття... Вірніше, що впливає на почуття і розум!

◆ Ліктями можна розштовхати публіку перед кафе, та не можна ліктями розштовхати, прокласти собі дороги в літературі.

◆ Немає нічого страшнішого за почуття сумніву, коли ти взявся за роботу і вже тішив себе добрими надіями на вдалий початок...

Нарешті я пишу той великий твір, про котрий лелію думку багато років. Я не мислю твору поганого, бо на такий не маю нині і найменшого права. Та й котрий з авторів має право на поганий твір? Ніхто такого права не має. Нині я зобов'язаний писати краще за все написане досі. Таке завдання переді мною ставлять роки літературної праці, таке завдання витікає з того, що досі написане мною...

◆ Людині інколи (добре, коли тільки інколи) здається, що її щастя далеко-далеко, а воно буває поряд! Тільки вона не бачить його. І оте «щастя далеко-далеко» манить її, кличе; дурить до себе своєрідний отакий багатобарвний метелик для дитячої наївності – своєрідна отака романтика поривань, шукань, устремлінь, своєрідна отака квітка, якої вона, людина, ще не бачила... А все-все поряд!

І отой барвистий метелик – мана, і квітка-троянда – мрія – не мрія, а наша прекрасна бутність, в якій стільки чар і величі, в якій стільки казки, легенди і пісні! Бо сама вона пісня! Тільки почуй її! Бо сама вона квітка, тільки увидь її!

А коли почувеш, увидиш, тоді відчуєш і побачиш, як прекрасно жити!

◆ Брехня починалася завжди там, де закінчувалася правда. Між правдою й брехнею завжди лежала прірва. Правда ніколи не поступалася місцем брехні. Брехня поступалася місцем правді! Правда завжди була стриманою, гордою і величною. Брехня завжди йшла ходою невпевненою, постійно оглядалася, вона завше була галасливою, суєтливою, метушливою.

◆ Культ – не один Сталін. Коли б це так було, ми не знали б лиха. Зі смертю Сталіна помер би і культ. Культ – отрута, яка пройняла увесь наш організм великий, і потрібні роки довгі, щоб вона – отрута ця – випарувала. Культ породив не лише бога в особі Сталіна, культ наплотив божків, з божками – янголів, чортів, бісенят і люциферів.

◆ О, як було б добре, коли б ми перш за все бачили людину, потім члена бюро обкому, потім секретаря міськкому, голову облвиконкому і т.д. О, як би було добре, коли б ми спершу були Людиною, потім членом бюро, членом виконкому і т.д...

◆ Не можна побудувати нормальне суспільство, будучи брехливим у великому, марнотратним у малому. Я не раз думав над цим. Ми – народ багатий, щедрий, широкий натурою, зате неумолимо марнотратний. У нас можуть гинути мільйони кілограмів зерна, тисячі центнерів добрив на відкритих майданчиках, тонни цементу... У нас можуть розкрадати не копійками, а мільйонами. Ми не навчилися бережливості, економічності, раціональності. Цьому усьому, як і господарності, хазяйновитості, порядку нам треба вчитися, вчитися, вчитися.

Бережливість – не скупість.

◆ Лжа і ржа мають споріднені якості. Лжа роз'їдає людину, ржа – залізо. Оббреханий (вкритий лжею) вельми часто буває великою людиною, як під ржею часто прихований чистий метал.

І лжа, і ржа прилипають легко.

І лжа, і ржа зникають важко.

Той, що був раз оббреханий, як те залізо, що було вкрито ржею.

І лжа, і ржа – люті вороги високого, чистого.

◆ Я знав шевця (чоботаря), перед вітриною якого зупинялися. Дивилися і на взуття, зроблене ним, задивлялись і на нього, як працював. А був він достойним майстром своєї справи, бо робив так, як ніхто з його товаришів по професії.

Я знаю поетів (хай пробачать за порівняння), яким би склало честь, коли б їх у їхньому

поетичному цеху можна прирівняти до того шевця з шевського цеху. Та це не склало б честі тому шевцеві. Я знаю поетів, які, звичайно, обурились би, коли б їх прирівнювали до шевця, але я знаю і те, що шевець обурювався б, коли б їх прирівняли до нього.

Я ж сам хотів би у своїй роботі літературній зрівнятися з тим шевцем...

◆ Я хотів би, щоб моїми творами зачитувалися так, як заглядалися на виставлене у вітрині взуття шевцем – справжнім поетом свого діла.

◆ Інколи, бува, людині мало треба: крихітку тепла і промінчик сонця.

◆ Людині молодій треба думати не лише над тим, ким вона буде, але й над тим, якою вона буде. Певно, над останнім більше, аніж над першим.

◆ Впродовж багатьох років людей відучали думати і привчали цитувати. І багатьом це навіть подобалося. Не було необхідності у власних думках, коли на всякий випадок знаходилася відповідна цитата. І поступово звичне приймалося за дійсне, породжуючи сліпу віру в підняте над партією і народом півбожество.

Од божества до убожества – крок.

Культ зробив своє! І потрібні довгі роки, щоб навчитися думати, щоб вирости побиті, щоб вилікувалися поламани крила. Все не може статися в один день, як би той культ в той один день не був розвінчаний.

◆ Один тільки митець знає, скільки праці, скільки гірких сумнівів, скільки горіння забирає кожен справжній твір.

Для того, щоб ти викресав іскру з серця читача, мусиш гріти твір полум'ям свого серця, мусиш наснажувати його вогнем. Немає вогню в творі – не буде й іскорки в серці читача при його читанні. Такий твір залишається холодним паленищем, а не вагрюю. Такий твір нікого не обігріє, а, значить, мимо нього пройдуть, як проходять мимо згаслого багаття...

◆ За причинену моральну кривду суспільству треба карати суворіше, як за матеріальний збиток.

◆ Коли б людина (і я!) завжди думала перед тим, як вона має скоїти той чи інший вчинок, вона багато вчинків не скоїла би. Розум взяв би верх над хвилиним настроєм.

◆ Гадюка жалить отрутою, людина – словом.

Мого недруга поважаю за те, що знаю завжди, з ким маю до діла, значить, знаю, як мені бути. Людину умисливу, фальшиву, підступну ненавиджу, бо вона маскується за брехливим словом посмішкою, бо вона страшна мені задуленим у долоні отруєним знаряддям руйнування і нівечення, захищеною жажливою думкою і наміром, вона завжди копає під мною яму, навіть тоді, коли для цього немає щонайменшої причини. Улесливі, лицемірні, фальшиві люди – люди навиворіт.

◆ Люблю простих людей – селян, робітників. Люблю за їх прямоту, безпосередність, невміння застосовувати свій розум на інтриги, гризню... Селянин частіше бився і сварився на межі (за межу), ніж внаслідок того, що хтось йому недоважив чи недоміряв шани, почестей, гонору... як це буває в світі «інтелігентних».

◆ Взятки (хабарі) існують в тисяча і одній формі, починаючи від випитих з кимось (хто тобі «потрібен») 100 грамів горілки за прилавком, «позичених» і не повернутих грошей вищестоячим від підлеглого, закінчуючи дорогими сервісами і дарунками до днів іменин, свят тощо... Взятки існують не тільки в натурі – такі можна визначити вартістю, – існують взятки і морального характеру (чую, хтось каже, що які б не були – всі зв'язані з моральним фактором – згоден!) – улесливість, услужливість, поступка принципом і переконаністю, правдою і чеснотою, нарешті, поступка тілом і почуттями, коли йдеться про співжиття підлеглої з вищестоячим в ім'я того, щоб на роботі не робити, а гроші отримувати, щоб прогулюватися на персональній машині, отримувати завищений оклад, проводити дозвілля з іменитим і знаменитим в ресторані...

Взятка – соціальне зло, нерідко породжене економічними умовами, розхитаністю моральних засад, розбещеністю і т.д.

◆ У виробничому колективі, в адміністративному колективі люди об'єднані одною метою, одним

конкретно вираженим завданням, одним, так би мовити, планом, звітом... Тут один підпирає роботою іншого; тут можливі стягнення, догани. В письменницькому колективі хоч і одна у всіх мета – творити літературу, все ж ця мета виконується кожним в індивідуальному порядку, оскільки наша праця є суцільно інтелектуальною працею. Тут діють накази совісті і серця, а плани доводяться можливостями кожного зробити стільки, скільки працьовитості, таланту і вміння. В письменницькому середовищі колектив будується на загальних засадах довіри один до одного, на вмінні творчо співпрацювати, підтримуючи один одного порадом, дотриманням ділової атмосфери. Тут потрібне вміння сперечатися, а не сваритися, говорити один одному правду, не кривити душею... Тут потрібне вміння і бажання розуміти і видіти високі орієнтири, критерії. Все це у нас нині загублене...

Звичайно, загублене у нас найдорожче. Загублений у нас колективізм, довіра один до одного. Загублена у нас у великій мірі і повага один до одного. Загублене у нас почуття об'єктивності. Загублене у нас почуття дружби, правди і справедливості, бо місце їхнє зайняли явища інтриг, побоювань, групівщини.

Ми не вміємо так заздрити один одному, щоб ця заздрість носила конструктивний характер, наснажувала кожного до ліпшої роботи, до роботи продуктивнішої і якісно кращої. Наша зависть має характер ненависті, що руйнує. Наша зависть убиває нас самих.

Можна налагодити організаційно-творчу роботу у відділенні. Можна скласти план роботи, «намітити заходи»... Можна налагодити організаційно-ідеологічну роботу в парторганізації. Це зробити легко. Це нам під силу. Але найважче вселити в наші серця почуття дружби, довіри один до одного, почуття взаємосимпатії, взаємоповаги. Це те, що не декретується ніякими керівниками і постановами, бо це й не купується на ринку, бо це має бути в людських серцях і розумах. Цього не можна ні випросити, ні вимолити, цього не можна ні взяти, ні дати. Це просто повинно бути, і коли воно є, тоді воно просто є, коли його немає, його просто немає. А у нас його немає. І дуже прикро, що його немає.

От звідки його взяти, як його дістати, про це треба подумати... Гадаю, що це в інтересах кожного зокрема, не кажучи, що це в інтересах колективу тим більше, коли не хочемо принаймні пускати з себе сміху.

◆ За звичаєм, що існував у стародавньому Римі, поети писали свої вірші крейдою на спеціальних дощечках, які встановлювалися на одному з майданів міста. Автори, твори яких не сподобалися читачам, мусили публічно злизувати свої поезії язиком.

Коли б запровадили такий порядок і в нас, як був у римлян, не один вірш нашим поетам прийшлося би писати медом, або десь позичати язика... Зате було б менше поганих віршів.

◆ Мистецтво повинно високо піднімати і наснажувати. Воно повинно бути правдивим дзеркалом душі і життя народу, повинно помагати долати труднощі. Мистецтво повинно очищати від того, що заважає рухатися по шляху вперед.

Всі мають бути добрими, письменник повинен бути найдобрішим. Всі мають видіти далеко і глибоко, письменник повинен видіти найдалше, найглибше, найясніше. Всі мають бути правдивими, непримиренними до зла, яке інколи в нас трапляється, письменник мусить бути найправдивішим, гнівним борцем проти зла.

Слово письменника – і пісня, що кличе, наснажує, додає сил; голос митця – голос самого народу на шляху завжди тільки вперед, коли цей митець не плентається позаду, а йде в ногу з народом.

◆ І ось так поволі «згущаються» хмари... Коли тиснуть нестатки, коли наступає на п'яти криза, коли іде весна, ти б хотів купити своїй дитині те, що є і в інших дітей, а вчинити цього не можеш. Коли тебе підтискає дружина й трішки-трішки дивиться на тебе оком, як на людину, що не зуміла мудро влаштувати життя. Коли в тебе є борги – нехай і в терпеливих кредиторів, коли, нарешті, ти й сам маєш боржників, що втрачають або ж втратили подобу людську і почуття честі, тобі стає прикро не лише перед сім'єю, але й перед самим собою; в такому разі ти чуєш, що тебе сильно тягне до землі отой цвях, який таки мусить бути вбитий до твоїх черевиків... Тобі стає невесело, хоч ти і далекий до відчаю, але ще думаєш і над тим, що відчай тебе чекає, що будеш змушений кинути робоче місце за столом літератора й подаватися на заробітки...

◆ Є люди, які живуть шкаредно. А є люди, які і вмирають прекрасно. Правда, є й такі, що сказали б: жий і шкаредно, тільки жий. Ці нагадують мокриць, повзунів. А є й такі, що воліють прекрасну смерть за шкаредне існування. Це великі, достойні, справжні люди! Вони схожі до метеорів, що сяють. Нехай одним поблиском. Нехай одну мить...

◆ З одного і того ж куска мармуру скульптор може висікти і чорта, і людину – залежно, за що візьметься.

На одному і тому ж полотні художник може намалювати і виродка, розпусницю, що потонула в бруді, і невинну красуню... Залежить все від того, за що візьметься, на що спрямує свій талант.

◆ Є одна велика справедливість. Хоч бездара і верткий, і спритний, хоч він і пронира, хоч він і компенсує свою нікчемність щодо можливостей і таланту нахабством, залишається лише нікчемністю, не залишаючи після себе нічого такого, чим би збагатилася народна скарбниця культури...

Який бездара не сильний в інтригах, який він не штовхун ліктями, життя його обходить стороною і він, бездара, може себе втішити тільки ілюзією, що «творить» мистецтво.

◆ В храм люди ідуть, знімаючи з голови капелюхи, обтрушуючи з ніг пилюгу. Є такі вірування-релігії, де до храму велено входити босоніж, знімаючи взуття. До храму ніколи не входять, штовхаючись ліктями, і був би, принаймні, смішним той, хто б розштовхував поважну публіку й перся, ламаючи голову, наввипередки.

◆ У храм мистецтва нерідко входять і розштовхуючи, і орудуючи ліктями, і вносячи бруд в серцях (не кажучи про взуття), в головах. І не диво, що в цьому храмі нерідко стільки смороду... Але храм залишається все ж таки храмом. Бо саме життя невидимим нагаєм з храму виганяє нечестивих.

◆ Таланти завжди були оточені не лише славою, яка нерідко приходила до них із запізненням, але й бездарами, що зазрили їм, плентаючись під ногами. Щастя талановитих завжди було в тім, що вони були талановиті, нещастя – в тім, що їм часто заважали заздрісники з бездар, плетучи інтриги, цькуючи, брешучи. Бездара нерідко всю свою енергію спрямовував на те, щоб заважати талантам, саме тут виявляючи неабияку спритність і вміння. Але час минав, він «ставив» все на місце, від бездар нічого не залишалося, крім накладних витрат, талановиті ж таки щось після себе залишали для народу, який дав їм слово, пензель, звук...

◆ Я в дорозі... Завжди в дорозі... Переді мною ясні обрії і шлях широкий, хоч шлях нелегкий... Пам'ятаю листа од мами до дня народження, в якому вона писала: «мабуть, в недобру годину я тебе народила, коли ти мусиш так бідувати...» Так, моя мама саме бідуванням вважає письменницький хліб, і хіба він приходить на стіл не як наслідок творчих мук, бідувань і мозильної праці? Звичайно, я маю на увазі не просто хлібець насущний. Я маю на увазі все, що дано письменнику – радість наслідків творчості і муки творчості, добре ім'я літератора і честь, високе покликання служити своєму трудовому народу, що сам надихає на творчість і посилає на муки і радість у творчості...

◆ Що може більше нівечити сили, як невіра в те, що ти робиш... Ця невіра схожа собою на воду, що підмулює і рве берег...

◆ Завжди меншими нам здаються ті пороги, що їх ми переступили, за ті, які нам ще тільки належить переступити.

◆ Куди б ти не ходив, ходи завжди так, щоб не соромився повертатися назад...

◆ Своїм корінням моя літературна творчість вросла в життя моїх земляків. Звідти вона пила снагу і брала силу.

Її кропив рясний та вільний дощ народної мудрості.

Жага прекрасного була Сонцем, до якого я тягнувся завжди.

Ось три джерела, що лежать в основі кожного мого більш вдалого і менш вдалого твору!

До друку підготувала Марія Чендей-Трещак